

ANTONI COBOS
JOAQUIM TREMOLEDA

Pujades i Sant Pere de Rodes: les inscripcions de Tassi i Hildesind

RESUM

L'abandonament i el saqueig del monestir benedictí de Sant Pere de Rodes va comportar la desaparició d'escultures i d'inscripcions que formaven part del monument. D'aquests, Jeroni Pujades ha deixat testimoni de la de Tassi, noble fundador del cenobi, i la d'Hildesind, el seu fill i primer abat de la comunitat. Respecte la primera es revisen els principals documents, que permeten fixar el text més probable. Per que fa a la segona, la troballa de diversos fragments de la làpida permet resseguir les vicissituds que va patir la peça.

ABSTRACT

The abandonment and sacking of the Benedictine monastery of Sant Pere de Rodes led to the disappearance of sculptures and inscriptions from the monument. Of them Jeroni Pujades has left us evidence of the inscription referring to Tassi, the abbey's noble founder, and Hildesind, his son and the community's first abbot. With regard to the former we review the main documents, which allow us to establish the most likely text. In regard to the latter, the find of various fragments of his tombstone allows us to trace the vicissitudes the piece has undergone over time.

ANTONI COBOS
JOAQUIM TREMOLEDA

Pujades i Sant Pere de Rodes: les inscripcions de Tassi i Hildesind

INTRODUCCIÓ

El monestir benedictí de Sant Pere de Rodes estava situat en territori del comtat de Peralada. Malgrat que el comtat no ha existit mai de forma independent al d'Empúries, sembla que el seu espai estava prou ben definit: els Pirineus i el comtat de Rosselló nord formaven els seus límits al nord, per l'oest el comtat de Besalú i la línia que traça la via Augusta i, pel sud, una línia més laxa, que es troba en una zona d'aiguamolls que queda entre l'espai interfluvial de la Muga i el Fluvià, en concret entre Riumors i Fortià i Fortianell. Peralada era la capital del comtat, igual que el nucli de Sant Martí d'Empúries ho era pel que fa al comtat emporità, fins que en el segle xi la capitalitat fou traslladada a Castelló d'Empúries.¹

Després del saqueig i la ruïna que va viure el monestir de Sant Pere de Rodes² és gairebé un miracle que en conservem cap inscripció. La localit-

1. S. SOBREQÜÉS, S. RIERA, M. ROVIRA, R. ORDEIG (ed.), *Catalunya carolíngia. Volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (2 vols.), 2003, p. 27 [Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica LXI]; J. BOLÓS, V. HURTADO, *Atles dels comtats d'Empúries i Peralada (780-991)*, Barcelona, Rafael Dalmau, ed., 1999, p. 8-9 [Atles dels Comtats de la Catalunya Carolíngia].

2. Citarem els tres articles principals del catàleg de l'exposició centrada en l'espoli que va patir el monestir de Sant Pere, realitzada al Museu Frederic Marès de Barcelona entre el 23 de

zació física actual de les inscripcions, a més a més, segueix un camí tortuós, ja que no n'hi ha cap que es conservi *in situ* i, en moltes ocasions, les peces han anat a parar a mans particulars i col·leccions privades, no sempre conegudes, o han acabat adossades en parets dels pobles de la rodalia, sobretot de la Selva de Mar i del Port de la Selva. És per això que qualsevol nova troballa, per petita que sigui, ha de ser celebrada especialment.

En aquest sentit, podem estar prou satisfets dels resultats que foren publicats en un treball que abasta el territori del comtat.³ Si ens centrem en el monestir, constatem com, en efecte, no només hem pogut llegir i interpretar (o reinterpretar) alguns epígrafs conservats, sinó que hem trobat un nombre considerable de peces desconegudes fins ara. Així, hem ampliat de tres a vuit el nombre de fragments del text que hi havia sobre l'arc de la portalada principal del monestir;⁴ hem ajuntat i hem donat sentit als tres fragments del fris de la portalada, dispersos fins ara;⁵ hem llegit de forma coherent per primera vegada textos tan significatius com el que acompanya la *Dextera Domini* de la portalada del mestre de Cabestany;⁶ i finalment, hem pogut localitzar alguna peça emblemàtica com l'epitafi de l'abat Hildesind, transmès per Pujades i motiu de profundes divergències entre els estudiosos.⁷ A més a més, a partir dels textos del mateix Pujades, tant de la crònica impresa com dels seus *Flosculi* manuscrits, hem presentat de manera més científica i aclaridora la inscripció funerària de Tassi⁸ i hem

novembre del 2006 i el 29 d'abril del 2007, comissariada per E. Riu-Barrera i dirigida per Pilar Vélez: P. VÉLEZ, «Els *afortunats* relleus de Sant Pere de Rodes del Museu Frederic Marès: de la destrucció del monestir al museu», dins *La fortuna d'unes obres. Sant Pere de Rodes, del monestir al museu, Quaderns del Museu Frederic Marès, Exposicions*, 12, Barcelona, 2006, p. 11-20; E. RIU-BARRERA, «La fortuna d'unes obres. Sant Pere de Rodes del monestir al museu», dins *La fortuna d'unes obres...*, p. 21-112; i J. BARRACHINA, «L'espoli de Sant Pere de Rodes. De la col·lecció al museu», dins *La fortuna d'unes obres...*, p. 113-142.

3. A. COBOS, J. TREMOLEDA, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. I. El comtat de Peralada*, Figueres, Brau Edicions, 2009; d'ara endavant serà citat com EMCG I.

4. EMCG I, núm. 53.

5. EMCG I, núm. 52.

6. EMCG I, núm. 51.1.

7. EMCG I, núm. 50.

8. EMCG I, núm. 49.

pogut situar dins del conjunt arquitectònic del monestir alguns elements desapareguts, com les tombes dels abats del segle XIV.⁹

Dit això, en aquest treball ens volem interessar per les inscripcions més antigues de Sant Pere, que corresponen a Tassi i al seu fill Hildesind.

LES INSCRIPCIONS FUNERÀRIES DE TASSI I HILDESIND

Coneixem set inscripcions funeràries procedents de Sant Pere de Rodes: Tassi (955), Hildesind (991), Ramon de Pont (1302), Ramon de Pont (1303 *circa*), Arnau de Serrano (1308), Berenguer de Riumors (1334 *circa*) i una de la qual no coneixem el nom del difunt, que es pot datar el 1450 *circa*.

La làpida de Tassi

Només es conserven tres petits fragments de la làpida de Tassi, que havia estat vista encara sencera per Jeroni Pujades al segle XVII (fig. 1): «al lado izquierdo de la nave de la siniestra mano, fuera de la capilla mayor, en una honrada sepultura de mármol».¹⁰

Els fragments conservats són aquests:

1. El final de les dues primeres línies. Malauradament aquest fragment està en parador desconegut i només en conservem una foto anterior a 1936.¹¹

[...] RIS MBRA

[...] ACENTE

2. Algunes lletres de les línies 2, 3 i 4 (marquem en negreta les lletres conservades totalment o parcialment). Fou localitzat per Miquel Oliva

9. EMCG I, núm. 55-58.

10. J. PUJADES, *Corónica Universal del principado de Cataluña*, a cura de Fèlix Torres Amat, Albert Pujol i Pròsper de Bofarull, Barcelona, Imprenta de José Torner, 8 vol., 1829-1832, p. XIII, XVII, 41.

11. S. MASMARTÍ, «Descoberta i identificació d'un nou fragment de la làpida funerària de Tassi», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 39, 2008, p. 271.

durant les excavacions del 1962, però no va ser identificat fins l'any 1982.¹² Actualment es conserva als magatzems del MAC – Girona.

[... CLIENS EN] ILL[E IACENTEM]
[... AV]LAM IN C[APVT EREXIT]
[... VIT E]T D[ECRETVM]

3. Una petita part de les línies 3, 4 i 5 (en negreta, les lletres conservades). El fragment ha estat identificat per Sònia Masmartí.¹³ Ja fou esmentat per Imma Lorés l'any 1996-1997¹⁴ i novament per Marina Miquel el 2007 durant les tasques d'ordenació i d'inventari dels fons lapidaris del monestir de Sant Pere de Rodes. Era emmagatzemat amb altres materials de les intervencions arqueològiques de Miquel Oliva als anys seixanta.¹⁵

[AVXILIAN]T E D[NO HANC ...]
[ROMA]NA A[DIVIT ET ...]
[REGEM] PE[TIIT ...]

L'epitafi de Tassi ha estat profusament estudiat i comentat,¹⁶ tenint sempre com a base la referència de Pujades. Ara bé, com veurem a continuació,

12. M. A. MARTÍN, «Prospeccions arqueològiques a Sant Pere de Rodes anteriors a les excavacions actuals», *Lambard. Estudis d'art medieval*, II, 1981-1983 [1986], p. 83-89; A. MUNDÓ, «Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind de Sant Pere de Rodes segons Marca i Pujades», *Obres completes. I. Catalunya. I. De la romanidad a la soberanía*, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998, p. 194-212; MASMARTÍ, «Descoberta i identificació...», p. 271.

13. MASMARTÍ, «Descoberta i identificació...», p. 267-275.

14. I. LORÉS, Inventari dels Fons Petris de Sant Pere de Rodes [1996-1997], núm. 724.

15. MASMARTÍ, «Descoberta i identificació...», p. 267.

16. J. PUJADES, *Corónica Universal del principado de Cataluña*, VII, p. 41; P. DE MARCA, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, Paris, 1688, p. 397; J. VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España. Vol. XV*, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 43-44; A. MUNDÓ, «Les inscripcions de Tassi i Hildesind de Sant Pere de Rodes segons Marca i Pujades», dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1965, vol. I, p. 293-307; J. BADIA, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà, II – B Alt Empordà (Pont de Molins – Vilaur)*, Girona, Diputació Provincial de Girona, 1981, p. 120; BADIA, «Sant Pere de Rodes», dins *Catalunya Romànica*, vol. IX [L'Empordà/II], Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1990, p. 735-736; *Cataluña en la época carolingia, arte y cultura antes del románico, siglos IX y X* [Catàleg de l'exposició]: 16 de diciembre 1999-27 de febrero 2000, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Palau Nacional-Parc de Montjuïc, p. 365; J. DE SANTIAGO FERNÁNDEZ, *La Epigrafía latina medieval en los condados catalanes (815-circ. 1150)*, Madrid, Castellum, 2003, p. 312; MASMARTÍ, «Descoberta i identificació...», p. 267-275.

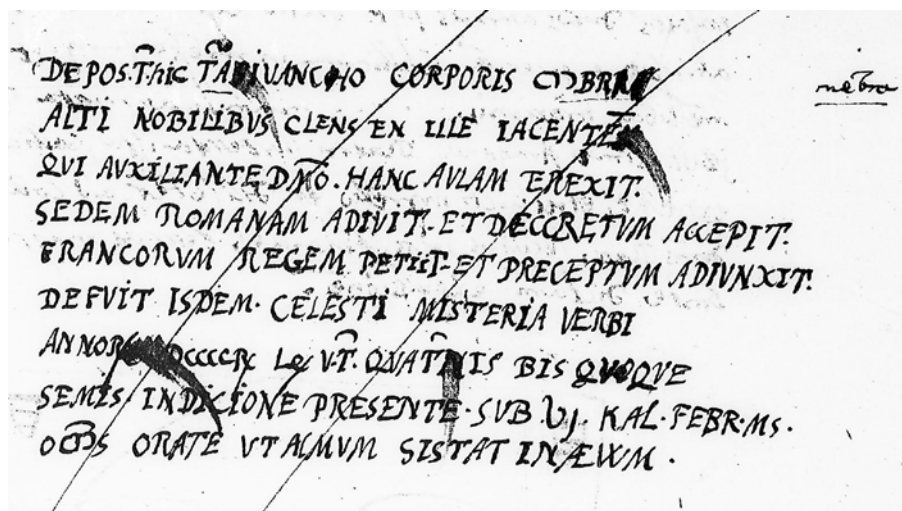

Figura 1. Inscripció de Tassi (BNF, París, fons Baluze, 234, f. 35iv = *Flosculi* 1).

el text del castellaní presenta tres versions diferents, la de l'edició de la *Crònica* i dues de manuscrites en els *Flosculi*, una mena de treball preparatori per a la seva obra històrica. Si considerem, com demostra Miralles,¹⁷ que l'edició de la *Crònica* tenia interpolacions, no ens ha d'estranyar que entre les notes dels *Flosculi* i l'edició definitiva puguin haver-hi variants significatives. Tant és així que, pel cas que ara ens ocupa, la transcripció de l'epitafi conservat als *Flosculi*¹⁸ és molt més fiable i coherent que la de l'edició. Només a tall d'exemple, al final de la primera línia de l'edició llegim «D. Bos.», que no fa sentit, mentre que als *Flosculi* la lectura és MBRA (= *membra*), que coincideix amb un dels fragments conservats –tot i que en suport fotogràfic. Mostrem la imatge del manuscrit (fig. 1), d'especial rellevància per resoldre alguns problemes de lectura que són conseqüència, especialment, de la mala interpretació de certes lletres i abreviatures. Hi ha

17. E. MIRALLES, «La *Corónica universal del principado de Cataluña* de Jeroni Pujades, una obra interpolada?», *Llengua & Literatura*, 13, 2002, p. 223-272.

18. J. PUJADES, *Flosculi*, BNF, fons Baluze, ms. 234, f. 35iv (a. 1635); aquí en direm *Flosculi* 1.

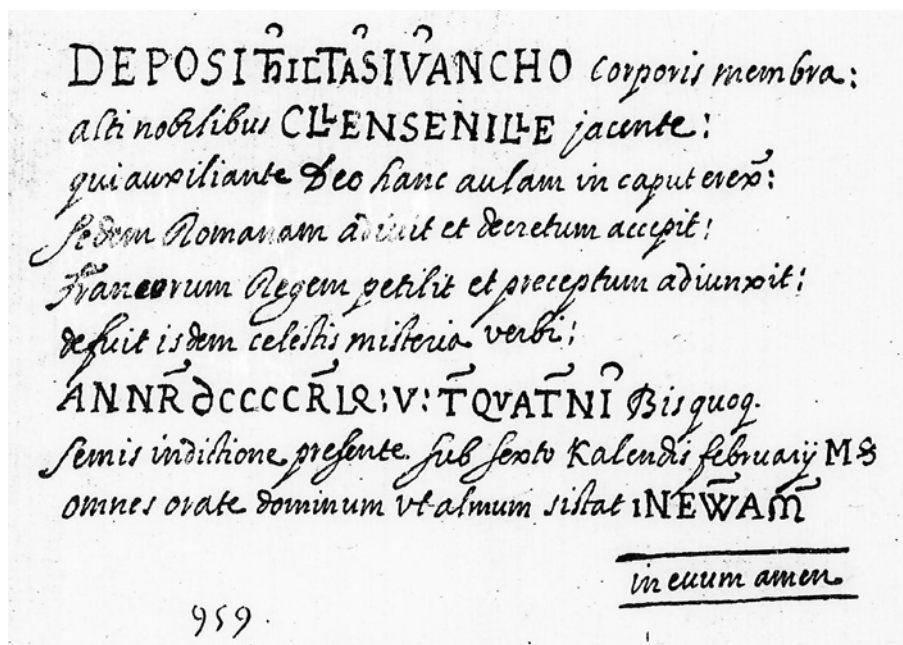

Figura 2. Inscripció de Tassi (BNF, París, fons Baluze, 234, f. 352 = *Flosculi* 2).

una segona transcripció al mateix manuscrit (f. 352 = *Flosculi* 2), que no és de mà de Pujades i que és molt pitjor que l'anterior (fig. 2).

Tot seguit proposem la nostra lectura, que pren com a base el text de Pujades, treta sobretot a partir del manuscrit dels *Flosculi*. En la presentació del text, primer disposem el text tal com es devia veure a la inscripció, o sigui en majúscules i sense les abreviatures desenvolupades, després donem la lectura desenvolupada i, finalment, la traducció. Per al desenvolupament dels mots abreujats de les últimes línies, on s'indica l'any, seguim la proposta de Mundó.¹⁹

Vet aquí, doncs, la nostra proposta (en negreta, les lletres conservades totalment o parcial) (fig. 3):

19. MUNDÓ, «Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind...», p. 197-207.

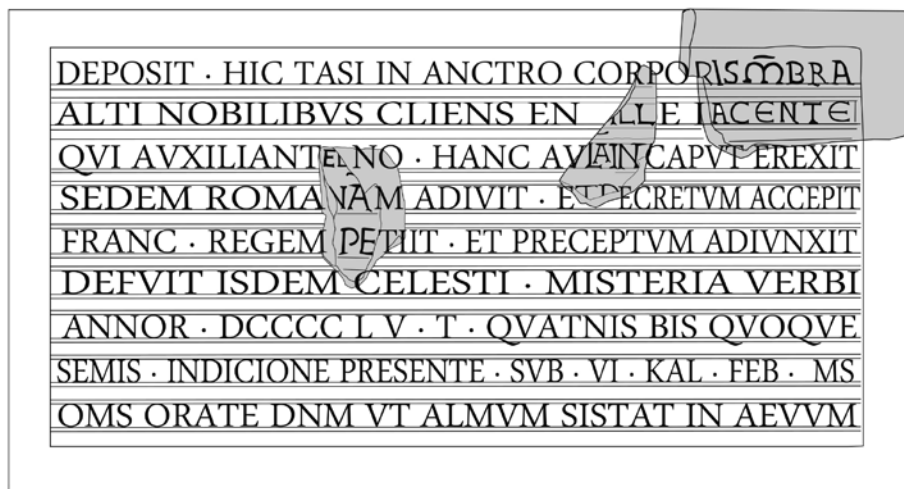

Figura 3. Proposta de restitució de la làpida de Tassi.

[DEPOSIT · HIC TASI IN ANCTRO CORPO]RIS MBRA
 [ALTI NOBILIBVS CLIENS EN] ILL[E I]ACENTE
 [QVI AVXILIANTE] D[NO · HANC AV]LA IN C[APVT EREXIT ·]
 [SEDEM ROMA]NAM [ADIVIT · ET DECRETVM ACCEPIT ·]
 [FRANC · REGEM] PE[TIIT · ET PRECEPTVM ADIVNXIT ·]
 [DEFVIT ISDEM CELESTI · MISTERIA VERBI]
 [ANNOR · DCCCC LV · T · QVATNIS BIS QVOQVE]
 [SEMIS · INDICIONE PRESENTE · SVB · VI · KAL · FEBR · MS ·]
 [OMS ORATE VT ALMVM SISTAT IN AEVVM ·]

Deposit(a) hic Tasi in anctro corporis m(em)bra
 Alti, nobilibus cliens. En ille iacente(m)
 Qui, auxiliante D(omi)no, hanc aula(m) in caput erexit,
 Sedem Romanam adivit et decretum accepit,
 Franc(orum) regem petiit et preceptum adiunxit,
 Defuit isdem celesti misteria verbi
 Annor(um) DCCCC(orum) L(que) V, t(er) quat(er)nis, bis quoque
 Semis, indicione presente, sub VI kal(endas) febr(uarii) m(ensi)s.
 Om(ne)s orate ut almu(m) sistat in aevu(m).

«En aquest forat són dipositats els membres del cos del noble Tassi, protegit pels nobles. Heu-lo aquí ajagut. Ell, amb l'ajut del Senyor va aixecar aquesta església fins al capdamunt. Va anar a la Seu Romana, on va rebre un decret, va anar al rei dels francs i hi va afegir un precepte. Va marxar cap als misteris del Verb celestial l'any 955, en la indicció present tres vegades quatre i dues meitats (= 13) el dia 6 de les calendes del mes de febrer (27 de gener). Pregueu tots que el nodreixi per sempre.»

Vegem-ne ara les diferents variants, segons els editors i estudiosos:

<i>Línia</i>	<i>Flosculi 1</i>	<i>Flosculi 2</i>	<i>Marca</i>	<i>EMCG I</i>
1	DEPOSIT.	DEPOSIT.	DEPOSIT.	DEPOSIT(a)
1	TASSI VANCHO	TASSIVANCHO	TASSIVS ANCHO	TASSI IN ANCTRO
1	MBRA	membra	MEMBRA	M(em)BRA
2	CLENS	CLLENSENILLE	CLLENSILLE	CLIENS EN ILLE
3	DNO	Deo	DEO	D(omi)NO
3		in caput	IN CAPVT	IN CAPVT
5	FRANCORVM	Francorum	FRANCORVM	FRANC(orum)
5	PETIIT	petibit	PETIIT	PETIIT
6	CELESTI	celestis	CELESTI	CELESTI
7	DCCCCR LQ V ·	DCCCCRLQ ·	DCCCCRLQ · V	DCCCC(orum) L(que) V ·
7	T · QVATNIS	T QVATNI	T QVATNI	T(er) · QVAT(er)NIS
9	OMS	omnes dominum	OMNES DOMINVM	OM(ne)S
9	IN AEVVM	IN AEWAM	IN EWM. AMEN	IN AEVUM

L. 1. DEPOSIT(a): tothom coincideix en la lectura del mot, però desenvolupen l'abreviatura final en *-us* per aconseguir la concordança *depositus Tassius*. Nosaltres creiem que DEPOSIT(a) concorda amb el mot final MEMBRA.

L. 1. TASI IN ANCTRO: La seqüència TASIVANCHO dels ms. dels *Flosculi* ha estat interpretada de moltes maneres: en l'edició de la *Crònica* apareix TASIUNCO, com si fos un nom propi; Marca dona TASSIVS ANCHO; Mundó proposa TASSIVS IN ANTRO. Nosaltres creiem que hi ha unes quantes lletres

l·ligades que confonen el lector, com es pot deduir d'una observació atenta dels *Flosculi* 1. El TASI sembla molt clar, a continuació hi ha un VANCHO, que creiem que correspon a una seqüència IN ANCTRO, amb les lletres INA l·ligades i la TR l·ligades que semblen una H. D'aquesta manera se salva la concordança i el sentit de tota la frase, ja que queda així:

«Deposita hic Tasi in anctro corporis membra alti», o sigui: «En aquest forat són dipositats els membres (*deposita membra*) del cos del noble Tasi (*corporis alti Tasi*)».

- L. 1. M(em)BRA: En un error més atribuïble a l'editor que no pas a Pujades, a la *Crònica* apareix un incompreensible D. BOS, ja que als *Flosculi* 1, en un marge, es pot veure una nota de Pujades desenvolupant l'abreviatura. Aquest és un dels mots del qual sortosament tenim constància gràfica.
- L. 2. CLIENS. EN ILLE: La forma esotèrica CLENSENILLE que transcriu *Flosculi* 2 i segueix Marca, correspon a una mala interpretació de la tercera lletra que transcriuen com a L, quan correspon en realitat a una I de mòdul més petit cavalcada sobre la primera L. Pujades, tant a la *Crònica* com als *Flosculi* 1, transcriu un CLENS sense la I.
- L. 3. IN CAPVT: Tots els editors proposen la lectura IN CAPVT, que Pujades omet als *Flosculi* 1, f. 35IV, i a l'edició de la *Crònica*, però que apareix als *Flosculi* 2. Sembla fora de dubte la seva inclusió, ja que el grup IN C forma part de les lletres conservades als fragments de la làpida.
- L. 5. FRANC(orum): Malgrat que tothom, inclòs Pujades, fan la lectura FRANCORVM sencera, sense abreviatura final, creiem que aquesta hi era, si comptem la distribució dels espais a partir del fragment de làpida conservat.
- L. 5. PETIIT: És la lectura que recull Pujades a la *Crònica* i als *Flosculi* 1. Marca i Mundó segueixen la lectura PETIBIT dels *Flosculi* 2. No veiem cap argument de pes a favor d'aquesta segona proposta, per tant, mantenim la versió de Pujades.

- L. 6. CELESTI: En la *Crònica* Pujades escriu el diftong clàssic Caelesti, tot i que és més probable que el text original tingués només una E, com recullen els *Flosculi*. Tant a l'edició com al *Flosculi* 1, apareix la forma CELESTI, lectura que recull Marca, mentre que als *Flosculi* 2 llegim CĒLESTIS, lectura preferida per Mundó.
- L. 7. Tot aquest vers, en què s'indica la data, era confús per a Pujades, creiem que no va saber interpretar correctament les abreviatures. Mundó, a qui seguim en aquest punt, va saber interpretar la seqüència dels numerals desenvolupant correctament les abreviatures. Així, cal llegir DCCCC(orum) L(que) V, o sigui DCCCCL et V (= 955), data que presenta la *Crònica*, però saltant-se les abreviatures. Continua un t(er) QVAT(er)NIS, molt clars, que en la *Crònica* queden simplificats i capgirats (*quatuor ter*). El BIS QVOQVE SEMIS, no ofereix cap dificultat.
- L. 9. OM(ne)s: a la *Crònica* llegim *Opes*. L'editor novament no va entendre el manuscrit de l'autor, en tot cas als *Flosculi* apareix OMS i *omnes*, text correcte tant per la forma com pel sentit.
- L. 9. Al final del vers tots els editors afegeixen un AMEN que no apareixen ni a la *Crònica* ni als *Flosculi* 1, i que nosaltres no hem sabut veure enlloc i, per tant, rebutgem.

Tassi, com és ben sabut, fou el protector i gran impulsor dels primers moments del monestir, especialment quan el 7 de juliol de l'any 944, va aconseguir un precepte del rei franc Lluís IV d'Ultramar, pel qual el monestir deixava de dependre del monestir de Sant Esteve de Banyoles. El seu fill Hildesind en va ser l'abat durant pràcticament tota la segona meitat del segle x (947-991). El seu llarg abaciat va servir per consolidar la importància del monestir gràcies a l'augment patrimonial derivat de les donacions i gràcies també als preceptes i privilegis aconseguits dels reis francs.

La làpida d'Hildesind

És precisament la làpida funerària d'Hildesind l'altra inscripció problemàtica del monestir de Sant Pere de Rodes. Fins avui es donava per desapareguda, però nosaltres intentarem demostrar que en conservem un parell de fragments significatius.²⁰ La referència més antiga torna a ser Pujades:²¹ «Está enterrado Ildesindo en el crucero de la iglesia de dicho monasterio, delante de la capilla de nuestra Señora del Rosario y San Andrés; y allá en la pared, fuera de la reja de dicha capilla, se halla una lápida de mármol muy gastada y con pocas letras de la que he podido solo sacar las que aquí leerá el lector y están en la forma y manera que sigue:

Anno Christi mº XXIIIº IIIº klas sebs.
V. V. S. G. T. O. B. J. g.....
Hic iacet Ildesindus Elnensis Eps.
Abbas istius Loci.»

La inscripció, o el petit fragment que la *Crònica* de Pujades ens trasllada, ha estat motiu de discussió per part dels estudiosos, especialment per la incoherència cronològica que s'hi observa. Novament aquí haurem de recordar que l'edició no sempre ha estat revisada per l'autor i que presenta interpolacions²² i novament haurem de recórrer als *Flosculi* per mirar d'entendre la problemàtica i per intentar donar-hi una solució. En efecte, si llegim la nota manuscrita conservada en el ms. Baluze 234, BNF, f. 353,

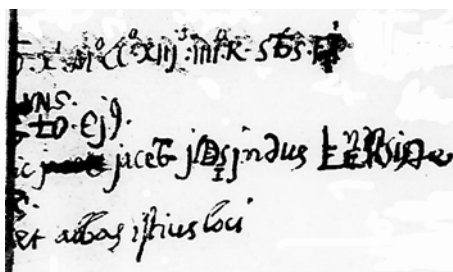

Figura 4. Inscripció de Tassi (BNF, París, fons Baluze, 234, f. 353).

20. Hem d'agrair molt sincerament les facilitats i la col·laboració que ens han proporcionat per a la consulta dels materials a les senyores M. Aurora Martín, directora del Museu d'Arqueologia de Catalunya – Girona, i Anna M. Puig, arqueòloga i conservadora del Museu de la Ciutadella de Roses.

21. PUJADES, *Corónica Universal del principado de Cataluña...*, VIII, 47.

22. MIRALLES, «*La Corónica universal del principado...*», *passim*.

veurem que es llegeix clarament la data M^oCC^oXIII^o, allà on a la *Crònica* apareix la data MXXIII (fig. 4). Ara bé, ni una data ni l'altra, 1213 o 1023, coincideixen amb la data de la mort d'Hildesind, que tradicionalment hom situa al voltant de l'any 991.

Davant d'aquest problema, dos eren, al nostre entendre, els estudis que havien enfocat la qüestió amb més rigor: Mundó i Mas-Masmartí, que breument conclouen el que ara tot seguit resumim.²³ Mundó proposa que al segle XIII es va fer un trasllat de la tomba de l'abat i se'n va copiar un altre cop l'epígraf, donant per bona la lectura de l'any 1213 en el manuscrit dels *Flosculi*. Mas-Masmartí, en canvi, destaquen com Pujades ha canviat la data en la *Crònica* perquè hi veia una gran incoherència cronològica, i proposen una relectura del manuscrit i una conversió de la cronologia, no per l'any de Crist, sinó per l'Era d'Espanya, que suposa un decalatge de 38 anys. Els arguments paleogràfics i cronològics són molt interessants però, segons la nostra opinió, en ocasions suposen un exercici de reconstrucció una mica agosarat.

Nosaltres, abans de localitzar els fragments de la làpida funerària d'Hildesind, que també donàvem per desapareguda, després d'analitzar la *Crònica* i de veure el manuscrit dels *Flosculi*, havíem considerat una tercera via, que explicarem tot seguit.

En primer lloc, consideràvem i considerem encara, que és pràcticament impossible reconstruir completament tot l'epitafi d'Hildesind, però, en canvi, era interessant transcriure l'autògraf de Pujades, si més no, la part llegible, ja que el marge esquerre del foli 353 ha estat lleugerament escapçat pel relligat.

Vet aquí la nostra lectura:

[An](n)o X(rist)i M^oCC^oXIII^o · IIII k(alendas) s(eptem)b(ri)s ??,
 [..] uns (?)
 [..] t(...?)o ei(us)
 [h]ic iacet Ildesindus Elenensis e
 [p](iscopu)s
 et abbas istius loci.

23. El treball d'A. MUNDÓ, «Les inscripcions de Tassi i d'Hildesind», p. 194-212; i un de molt recent, P. MAS, S. MASMARTÍ, «La inscripció funerària d'Hildesind, primer abat de Sant Pere de Rodes», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 39, 2008, p. 249-264.

A la línia 1 el traçat que resta del primer mot ens mostra una O final amb un signe horitzontal d'abreviatura sobre ella, mot habitual per al mot ANNO. L'últim mot, darrere de *septembris*, és il·legible per a nosaltres.

De les línies 2 i 3 només ens veiem amb cor de llegir l'últim mot, EI(us). El començament de la línia 4 sembla molt clar i el lligam amb la línia següent deixa endevinar la grafia EPS, abreviatura molt habitual per al mot EP(iscopu)S.

L'última línia no ofereix cap dubte. Tant la lectura del manuscrit com la de l'edició palesaven la incoherència cronològica que hem esmentat més amunt. Per intentar resoldre la qüestió vàrem voler incidir en la manera que té Pujades de copiar les inscripcions en els *Flosculi*. Ja hem vist més amunt, quan parlàvem de la làpida de Tassi, que Pujades transcriu tot imitant les formes i la disposició de les lletres de cada inscripció, algunes vegades sense copsar-ne el sentit. Aquest punt era i és clau per a la nostra interpretació, que exposem sense més preàmbuls.

En un primer moment, havíem pensat que el text de Pujades no corresponia a una sola làpida, sinó a dues: una del segle XIII i la d'Hildesind del segle X que Pujades hauria pres en forma de nota ràpida en els *Flosculi*. O sigui, dues transcripcions sense ordenar i a tocar una de l'altra. Era, per tant, molt plausible que l'editor de la *Crònica* hagués barrejat dos textos consecutius però de làpides diferents i que en adonar-se de la incoherència cronològica hauria convertit la data MCCXIII en MXXIII, data molt més propera als temps d'Hildesind, però també inexacta.

En què fonamentàvem aquesta afirmació? En la transcripció de les lletres per mà de Pujades en els *Flosculi* i en la tipologia lapidària d'època romànica i gòtica. La lectura AN(n)O X(rist)i és molt freqüent en làpides gòtiques, però l'element definitiu és l'aparició de la seqüència M^oCC^oXIII^o amb interpunció entre numerals, com indica la transcripció de Pujades i amb la ^o volada per indicar el numeral ordinal. Aquest ús és propi absolutament i exclusiva de làpides gòtiques o romàniques molt tardanes, de finals del segle XII cap endavant. Fins aquí, doncs, Mundó tindria raó en atribuir aquest text al segle XIII i conservar la data 1213. No obstant això, la línia on apareix el text HIC IACET ILDESINDVS ELENENSIS, correspon a una altra manera de fer del lapidari. Pujades reflecteix en la seva transcripció la gran quantitat de lletres enllaçades i inscrites unes dins de les altres. Aquest ús lapidari és gairebé exclusiu de l'època romànica i més concretament dels

segles x i principis de l'xi. En EMCGI tenim uns quants paral·lelismes que reforcen aquest fet: la làpida de Sunyer de Roses (any 909); la de l'abat Rigau de Vilabertran (any 1107) o la de la *dextera domini* de Sant Pere de Rodes (c. 1125).²⁴ El tipus de lletra, doncs, lliga perfectament amb la data probable de la mort d'Hildegard, a finals del segle x.

Ara bé, tot revisant altres inscripcions i làpides que formen part del corpus del comtat,²⁵ ens va cridar l'atenció un fragment de làpida en marbre de bona qualitat, i que duia una data gravada en un lateral, que coincidia amb la descripció que en feia Pujades: «se halla una làpida de marmol muy gastada y con pocas letras».²⁶ Aquest fragment es conserva al Museu de la Ciutadella de Roses (núm. inv. 40.477). La peça, probablement una ara antiga reaprofitada com a làpida, té una data gravada en un dels laterals:

· ANO · X · Mº · CCº · XLIIIº · VIIII · K []

que de seguida ens va recordar el text de la primera línia que escriu Pujades:

ANO · X · Mº · CCº · XIIIº · IIII K · SBS.

El mateix text, amb dues variants XLIII (làpida) en comptes de XIII (Pujades), i VIIII (làpida) en comptes de IIII (Pujades).

Creiem que aquest era el text que va llegir Pujades, tot i que amb algun petit error, cosa prou disculpable, ja que després d'una atenta inspecció de la peça s'observa que la L i la V que Pujades no llegeix no estan incises tan clarament com les altres. Si a això hi afegim que en el moment en què l'historiador castelloní va veure la inscripció, aquesta podia tenir una mica de brutícia que amagués algun signe i que ni la il·luminació ni la neteja eren les mateixes de les quals gaudim ara, quan mirem la làpida, entendrem que pot ser un error de lectura més que plausible. Malauradament, el fragment conservat al Museu de Roses no conservava la part central, emmarcada per la motllura de l'ara antiga, que hauria contingut el text romànic que transcriu Pujades (fig. 5).

24. EMCG I, 43, 60 i 51.1, respectivament.

25. EMCG I.

26. PUJADES, *Corónica Universal del principado de Cataluña...*, VIII, 47.

Figura 5a, b i c. Aspecte del frontal, del lateral i el seu calc amb les restes de la inscripció transcrita per Pujades. La peça actualment està exposada al Museu de la Ciutadella de Roses.

Figura 6a i b. Fotografia i calc del petit fragment de la làpida d'Hildesind, custodiat als magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.

Arribats a aquest punt, ja ens havíem decantat per la hipòtesi que eren dos textos d'època diferent però en la mateixa peça, el que havia vist i copiat Pujades. Faltava, però, que l'aparició de nous fragments confirmessin aquesta hipòtesi.

És aleshores quan, en una visita al magatzem del MAC-Girona, a Pedret, per examinar els fragments pertanyents a la làpida de Tassi, trobem un nou fragment provinent de Roses, sense catalogar, que corresponia a la mateixa làpida exposada al Museu de Roses.²⁷ Després d'examinar el fragment amb atenció, observem que no es conserva cap lletra del text central de l'epitafi, però aleshores ens fixem en uns gravats poc profunds (proves de lapidari?) que es troben sobre la motllura del que, sens dubte, era la cara frontal de la làpida. Malgrat la dificultat de lectura, el primer que ens crida l'atenció és que les lletres del gravat són clarament romàniques, i per tant, la hipòtesi

27. Un dels criteris que s'han observat és que, davant la manca de materials nobles, la primera epigrafi del segle x va reutilitzar peces de marbre de procedència antiga, segurament d'Empúries, com trobem a Sant Martí d'Empúries amb motiu de la reconstrucció de l'església realitzada pel comte Gausbert l'any 926 (A. COBOS, J. TREMOLEDA, *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. II. El comtat d'Empúries*, Figueres, Brau Edicions, 2010, p. 1) i d'antigues ares paleocristianes reutilitzades per la cara posterior, com passa a Roses (EMCG I, 43). El cas que ens ocupa és ben evident per les motllures de la cara superior i per la filada decorativa que es conserva, molt desgastada, a la cara lateral (fig. 5).

de la identificació de la làpida pren encara més consistència. Però, enmig del gravat, distingim una seqüència formada per un monograma (una signatura) a cada costat i que emmarquen el nom *Ildasi*, que, al nostre entendre, només es pot referir a l'abat de Sant Pere de Rodes (fig. 6). Es tracta probablement de proves de lapidari com les que conservem a la làpida funerària de Sunyer, pràcticament contemporània.²⁸

En tot cas, com a reflexió final, creiem haver demostrat que els tres fragments de marbre corresponen a una mateixa làpida, amb dos textos d'èpoques diferents, la mateixa làpida que va llegir Pujades, i la mateixa que, fins avui, no havíem sabut interpretar.

28. El monograma que emmarca el nom sembla format per la inicial del nom seguida d'una creu i acabat amb un signe de forma triangular.